

Introducció

Si el vaixell on viatges rep l'impacte d'un torpede i s'enfonsa en les profunditats, i tu ets un supervivent que ara treu el cap a l'exterior, estossega mig mar Mediterrani, fa una glopada d'aire fred i mou braços i cames en l'aigua gèlida per no ofegar-se, podem concloure, encara que pugui semblar una ironia, que ets un afortunat.

Tot i així, també podem convenir que les possibilitats que tens de sortir amb vida d'aquesta experiència tan afortunada no són gaire altes.

No sabem si això se li va ocórrer a Bill van Felix quan el seu cap va emergir de sota l'aigua. En obrir els ulls va trobar el cel buit. En mirar enrere, el casc d'una nau que desapareixia sota les ones. I més enllà, no res.

Qualsevol càlcul de probabilitats atorgaria a aquest noi el títol de campió absolut dels afortunats. Fins no fa gaire era a bord d'un vaixell procedent de Marsella amb destinació a Barcelona. Fins que un submarí italià ha decidit posar fi al seu somni d'ajudar la República. Bill van Felix s'ha lliurat de saltar pels aires en l'explosió, de clavar-se un cop mortal en el moment de l'impacte i de patir un atac de cor ben merescut. Si fos un gat, ja hauria gastat tres vides en un sol dia. Però des d'aquest moment, en què el supervivent aleteja a l'aigua, el recompte de probabilitats comença de nou, fred i matemàtic, sense apreciar els mèrits acumulats. I l'aspirant surt perdedor a totes les apostes.

Ara mateix Bill van Felix no deu pensar en les possibilitats que té de sortir-ne viu i de poder explicar-ho a una noia. Perquè en lloc d'acollir-se a l'abraçada del mar i enllestir-ho de pressa, o de bracejar pres pel pànic fins a buidar les forces, comença a nedar en direcció a la costa, encara que la costa no és gaire més que un perfil que balla entre les ones. Bill van Felix té vint-i-un anys i ve de Brooklyn, i per motius o càlculs que no arribem a comprendre neda, neda per desfer els quilòmetres d'aigua que el separen de terra ferma.

De vegades la perseverança té premi, i avui arriba en forma d'una barca de pescadors. Els pescadors veuen l'home que neda, l'home que neda veu la barca que s'acosta, i els braços se li afliuixen. Poc després, unes mans robustes l'aferren i el treuen de l'aigua. Miracle o fortuna, acaba de gastar la quarta vida en un sol dia.

Bill van Felix no va ser l'únic que va sobreviure a l'enfonsament del *Ciudad de Barcelona*, torpedinat el 30 de maig del 1937 quan era a una milla i mitja de la costa. Tampoc va ser l'únic a qui se li va ocórrer deixar casa, feina i família i viatjar milers de quilòmetres per anar a posar els peus en una guerra.

Pocs mesos abans, en una altra costa, la d'Hendaia, el vent va dur fins a la sorra la veu de canons llunyans. Els estiuejants van aturar les converses i van mirar cap al sud. Sabien que a pocs quilòmetres els éssers humans, en lloc de banyar-se, es mataven. Durant uns instants, la platja va emmudir. Després, a poc a poc, primer amb xiuxiuejos i paraules curtes, les converses es van començar a recompondre, les parelles van tancar els ulls sota el sol i els banyistes van tornar a l'aigua. Només un noi va restar mut. O potser hauríem de dir un nen, perquè George Sossenکو només tenia setze anys. Era fill d'immigrants russos, era estudiant i era anarquista. Les ones es desfeien a la sorra, el sol li cremava la pell nua, els estiuejants jugaven a l'aigua. I es va preguntar, de sobte, si tot allò era cert: no el so dels canons, que el vent havia dut per interrompre el bany; sinó l'estiu, la platja i les ones i tots els jocs a la sorra.

A Baiona, en canvi, era fosc encara quan Théo Francos va trepitjar per última vegada les rajoles de pedra del pont Saint-Esprit. Es va enfilear a un tren i es va asseure prop de la finestra. Els seus ulls van buscar el rellotge de la catedral. El va mirar mentre s'allunyava, i n'escrutava l'esfera, els números romans, les agulles, i procurava no parpellejar per no perdre's cap instant d'aquella imatge, com si volgués retenir-la per sempre. Havia vist la catedral i el rellotge cada dia durant vint-i-dos anys. Però només ara s'adonava que d'alguna manera hi pertanyia, ara que potser els veia per darrer cop. Era ara, quan ja se li escolaven entre els dits, que s'adonava de les coses que estimava.

Més al nord, Harald, Kaj i Age Nielsen, tres germans d'un barri pobre de Copenhaguen, es van carregar una motxilla a l'esquena i van agafar una bicicleta. Havien abraçat els pares, s'havien acomiadat de la fàbrica i ja pedalaven cap a l'oest, convençuts que algun dia les seves cames i aquestes bicicletes els durien fins a la falda del Pirineu.

Es podria explicar moltes històries com aquestes. Potser milers, perquè la Guerra Civil és fecunda en vides espremudes i fets insòlits. La història té l'estranya qualitat de reservar alguns capítols, molt pocs, en què les raons i les passions conflueixen en un moment efímer i en un minúscul tros de terra. I poques vegades les passions humanes han estat tan intenses com al 1936.

La Guerra Civil va atraure homes i dones d'arreu del món. Entre el 1936 i el 1938, milers de persones van creuar la frontera francoespanyola per unir-se a la lluita contra el feixisme; en alguns casos, des de latituds llunyanes i després de llargues travessies.

En realitat, els primers voluntaris internacionals ja eren a Barcelona quan va esclatar la guerra: formaven part de les delegacions d'atletes que havien arribat per competir en l'Olimpíada Obrera, uns jocs olímpics que s'havien organitzat com a rèplica als Jocs de Berlín, que se celebrarien a l'Alemanya nazi.

Arran del cop d'estat del juliol del 1936, l'Olimpíada es va suspendre i la Generalitat va decidir repatriar els atletes; alguns, però, van preferir quedar-se i afegir-se a la lluita dels republicans.

En les setmanes següents, més voluntaris van creuar la frontera per oferir-se a la República. Alguns, per iniciativa individual i assumint el viatge per compte propi; d'altres, en grups organitzats per partits o sindicats. El setembre, però, aquesta iniciativa va prendre una nova dimensió: la direcció de la Internacional Comunista, que agrupava els partits d'arreu del món que actuaven sota la influència de la Unió Soviètica, va acordar crear una força internacional d'obriers amb l'objectiu d'ajudar la República. És per això que, en endavant, el naixement oficial de les Brigades Internacionals s'atribuïria a Moscou. Tot i així, la decisió de crear aquest exèrcit de voluntaris no feia sinó reconèixer un fenomen que ja s'estava produint de manera espontània: l'afluència creixent de persones d'arreu cap a la Península.

Els plans de Moscou van quedar curts: havien concebut una única brigada de cinc mil voluntaris, que havien de ser reclutats entre els militants més compromesos de cada país. Però l'entusiasme per participar en la guerra contra Franco va superar totes les previsions: entre el 1936 i el 1938, al voltant de quaranta mil persones de més de cinquanta països van creuar la frontera amb aquest objectiu. La major part procedien d'Europa, sobretot de França, però n'hi havia de tots els continents; als fronts i als hospitals de la Península s'hi veuria gent tan diversa com alemanys, italians, europeus de l'est, nord-americans, cubans i argentins; fins i tot persones de geografies i cultures tan llunyanes com xinesos i filipins.

Molts eren d'ideologia comunista, però no pas tots: també hi havia anarquistes, socialistes, liberals i persones sense més convicció que l'ètica democràtica o antifeixista. I aquesta era la raó de ser de les Brigades Internacionals: un grup d'homes i dones que es definien per la convicció que calia aturar el feixisme abans no fos massa tard, amb independència de la sensibilitat política que tingués cadascú.

No eren mercenaris ni soldats experimentats. La major part, de fet, no coneixia el tacte d'una arma de foc i amb prou feines era capaç de desfil·lar com cal. Eren estibadors dels molls i obrers del metall, metges i infermeres, escriptors i estudiants. Tanmateix, al Jarama, a

Terol i a l'Ebre es van convertir en cirurgians i infermeres de guerra, en conductors d'ambulàncies i en soldats.

La tardor del 1938 el Govern de la República va decidir retirar-los del front i enviar-los a casa. Els últims voluntaris internacionals van desfil·lar pels carrers de Barcelona i els barcelonins els van abraçar com només s'abraça un amant, i en el seu adéu es respirava el naufragi. Alguns van poder tornar als països d'on procedien, on serien perseguits i castigats per haver ajudat la República. D'altres no van poder marxar, perquè als seus països ja hi governava el feixisme; es van quedar a Catalunya fins als últims dies, i quan les columnes de refugiats fugien cap a França, en un èxode mai vist, alguns van tornar a agafar les armes per protegir la retirada i acabar, com tants catalans i espanyols, als camps de concentració i d'extermini.

I davant d'això, és natural que ens fem una pregunta: què pot dur un home o una dona a deixar tot allò que coneix, fins i tot la pau, per creuar una frontera i endinsar-se en una guerra, un fenomen nefast davant del qual el primer que faríem la majoria de nosaltres seria fugir i no pas anar-hi?

Una tarda d'octubre del 2008 em vaig plantar a Sitges per entre-
vistar un dels últims supervivents d'aquell episodi. Era Juan Miguel de Mora, mexicà. L'havia vist feia pocs mesos en un congrés sobre la batalla de l'Ebre, i el seu parlament havia caigut com una descàrrega emocional damunt l'auditori. Quan a l'octubre vaig saber que Juan Miguel de Mora tornava a ser a Catalunya per prendre part en un homenatge a les Brigades Internacionals, no vaig deixar escapar l'oportunitat d'entrevistar-lo. Era el meu home.

Armat amb una gravadora, llibreta, bolígraf i un dels seus llibres, el vaig esperar al vestíbul de l'hotel, intentant dissimular els nervis davant la recepcionista. Va tardar deu minuts eternals a baixar, però finalment va aparèixer al vestíbul acompanyat de la seva dona, la Ludwika. Els havia aigualit la migdiada.

Vam començar l'entrevista, i quan ja feia mitja hora que conversàvem, Juan Miguel de Mora va callar i va mirar extasiat per damunt la meua espatlla, en direcció al passeig de Sitges.

—Mira, Ludwika, quin veler més bonic —va dir amb un somriure.

Em vaig girar. A l'horitzó es veia una vela blanca, molt lluny. Vam romandre una estona en silenci, mirant la vela diminuta.

—Per a algú de terra endins, que viu al mig de Mèxic, veure un veler al mar és un plaer que no es pot descriure —va dir. Vaig pensar que els estava esguerrant la tarda.

Però el que havia començat com una entrevista es va anar convertint, de mica en mica, en un diàleg a tres bandes i en una tarda memorable. I li vaig fer l'última pregunta. Li vaig demanar què trobava a faltar en la historiografia de les Brigades Internacionals; què trobava a faltar, ell que n'havia estat protagonista, en els milers de pàgines que s'havien escrit sobre els brigadistes. Va romandre uns instants sense dir res, mirant avall, com si busqués les paraules justes.

—Tendresa —va dir finalment.

Sovint en la historiografia s'ha oblidat que eren homes i dones amb amor. D'això no se'n sol parlar, perquè se'ns podria acusar de ser cursis o, pel cap baix, de no ser científics. És cert que els sentiments humans no són mesurables científicament. I sovint els historiadors, en l'afany per fer obres que tinguin una validesa científica, correm el risc de passar per alt les variables intangibles i fonamentem els estudis només en elements empírics. I de mica en mica, sense voler-ho, podem convertir éssers humans en estàtues de ferro. Dignes i èpiques, sí, però estàtues de ferro al cap i a la fi.

Aquest no és un llibre d'història, o no ho és en el sentit més acadèmic. És, més aviat, un llibre d'històries, en plural. D'històries personals. O de memòries. De memòries interpretades per algú que va néixer molt després dels fets que narra, dues generacions més tard per

ser exactes, i que malgrat això també té una memòria d'aquells dies. Diferent, per força, de la d'aquells que els van viure.

Són les històries de Bill Aalto, Bob Doyle, Salaria Kea, Alvah Bessie i Juan Miguel de Mora. Podrien semblar fruit de la imaginació, però són certes. La Guerra Civil no és l'inici ni el final d'aquestes històries. La raó és simple: les persones que eren abans del 1936 els ajuda a prendre la decisió de viatjar a un país i a una guerra llunyans i, al seu torn, aquest viatge ha de sacsejar la seva vida posterior.

No sé si en aquestes pàgines hi ha prou tendresa. En tot cas, en cada capítol hi ha allò que en diem factor humà: persones que, enmig d'unes circumstàncies excepcionals, poden sentir por, enyorança, amor i qualsevol de les emocions que ens fa reconeixibles i humans.

Alguns van qualificar la Guerra Civil com l'última guerra romàntica, i Albert Camus, com l'última guerra en què va valdre la pena lluitar. Llegint els relats autobiogràfics d'aquells que en van ser protagonistes des del bàndol republicà, es pot arribar a l'estranya sensació que, malgrat la desfeta militar, es va triomfar. No pensarien el mateix, si poguessin, els centenars de milers de persones que van morir als camps de concentració i a les presons franquistes, en els batallons de treballs forçats o davant dels escamots d'execució. Però el que vull dir és que, malgrat el genocidi, la condició humana va perviure en els vençuts, en aquells que es van resistir a la derrota i mai no es van sentir derrotats. Com la diminuta flor que s'aixeca, d'una manera gairebé imperceptible, clandestina, sota l'espasa trencada del *Guernica*.

Una última cosa: del front de Terol hi ha una foto encisadora. Crec que ajuda a explicar moltes coses, més potser que les instantànies èpiques d'Agustí Centelles, Robert Capa i Gerda Taro. En la imatge no hi surten fusells ni trinxeres ni núvols de pols. No recull, de fet, cap passatge bèl·lic, però resumeix millor que cap altra el triomf de la condició humana en aquesta guerra.

S'hi veuen sis nois, sis brigadistes. La ciutat de Terol torna a ser republicana després d'una lluita atroç que s'ha saldat amb milers de

morts i ferits; els soldats han combatut sota condicions climàtiques extremes, de fred polar, i a centenars d'homes els han hagut d'amputar dits dels peus i de les mans per culpa de les congelacions.

Els nostres sis protagonistes han descobert una barreteria abandonada en algun racó de la ciutat, i n'han sortit amb el cap adornat amb barrets de copa i d'ala ampla. Dos d'ells llueixen també bastons i guants de pell exclusius de senyorets burgesos. Duen barbes de tres dies, abrics esparracats i pantalons bruts, però tot i així assagen el seu posat més elegant i refinat, gairebé burlesc. Miren a la càmera amb aire sorneguer i el fotògraf els fa immortals. Els sis somriures són la millor de les victòries.

I

El trist final de Bill Aalto

(o el noi que va marxar del Bronx)

Diu una llegenda dels anys trenta que si una persona és capaç de suportar les condicions de vida més abruptes, de sobreviure als llindars més aguts del fred, la fam i la fatiga, on la majoria d'éssers humans sucumbirien, de ben segur que aquesta persona és finlandesa. Deixant de banda els fonaments científics o imaginaris d'aquesta teoria, el cert és que l'aspecte de Bill Aalto s'hi adiu com si l'inventor del mite l'hagués pres com a font d'inspiració. És un jove del Bronx de Nova York, als carrers d'aquest barri ha crescut; però és fill d'una finlandesa, i l'empremta dels seus avantpassats fa honor a la llegenda.

La mare va abandonar Finlàndia fugint de la persecució del Govern contra els activistes d'esquerres. La cacera es va saldar amb vint mil morts, però quan el país es va tenyir de vermell ella ja no hi era; s'havia fet a la mar, havia creuat l'Atlàntic i havia desembarcat a Nova York, on va iniciar una nova vida i va donar a llum al seu fill.

Sent encara un adolescent, Bill Aalto s'entrenava a les instal·lacions esportives dels grups obrers. Aviat es va convertir en un nedador hàbil i en un jove superdotat per a l'esport. Al mateix temps, va començar a participar en les lluites sindicals de la ciutat i, potser influït per la mare, es va fer membre de les joventuts comunistes. I mentre es convertia en un atleta i en un activista, descobria la més intensa de les seves passions, la literatura. Va aprovar l'educació secundària, i va començar a escriure amb assiduïtat. Somiava ser poeta. Quan va esclatar la Guerra Civil Espanyola, l'estiu del 1936, Bill Aalto tenia edat per ser a la universitat. Però l'escassetat d'ingressos a casa li devia barrar

el pas als estudis superiors, i en lloc de seure en una aula treballava al Bronx com a camioner.

Ara, amb vint-i-un anys, Bill Aalto trepitja Figueres, al nord de Catalunya, la primera ciutat on s'allotgen els voluntaris que arriben d'arreu del món per combatre el feixisme. Té una alçada imponent i tot l'aspecte d'un atleta olímpic. Té els cabells foscos i desendreçats i un rostre esculpit en pedra noble. Algú dirà, al cap de molts anys, que sembla que acabi de sortir d'enmig d'una baralla, i potser és cert. Ha arribat en tren per Portbou, amb el primer grup de voluntaris nord-americans que vénen a auxiliar la República. És el gener del 1937 i lluitar contra Franco no és encara un delicte castigat per la legislació internacional. Ara els brigadistes encara poden acomiadar-se d'andanes parisenses atapeïdes de punys i mocadors blancs i creuar la frontera sota la llum del migdia.

Ja feia anys que els ciutadans dels Estats Units observaven de reüll el que succeïa a Europa, on el feixisme s'escampava com una taca d'oli fosc. A la República espanyola el Govern del Front Popular, format per les esquerres, havia desafiat el perill i havia volgut gestar una societat amb un horitzó de justícia social. I, per un instant, els ulls de mig món havien mirat amb anhel cap a aquest racó d'Europa. Fins que un cop d'estat ho havia estroncat. Els milers de voluntaris que ara creuen la frontera han sentit el cop d'estat contra la República com una agressió contra les seves pròpies esperances. Vénen a combatre el feixisme, convençuts que encara són a temps d'aturar-lo i que, si no el frenen avui a la península Ibèrica, serà demà tot Europa, o el món sencer, qui es veurà abocat a la guerra.

Potser per la llegenda que circula sobre els finlandesos, potser per les seves condicions atlètiques, Bill Aalto rep una proposta agosarada tan bon punt posa els peus a Figueres. Li suggereixen que abandoni el grup de voluntaris nord-americans, que s'oblidi de la guerra convencional, i que s'uneixi a un grup d'homes molt especial: els guerrillers de la República. Un petit grup d'intrèpids que duren a terme missions d'alt risc en territori enemic. Li proposen convertir-se en

Bill Aalto, guerriller i poeta, en una fotografia de passaport.
Tamiment Library / Robert F. Wagner Labor Archives / Abraham Lincoln Brigade Archives (New York University).

guerriller, i Bill Aalto, que ha creuat l'oceà per combatre el feixisme com sigui, somriu.

El país que trepitja Bill Aalto a principis del 1937 viu una de les pitjors atrocitats que ha conegut Europa. I és, sobre el paper, un combat desigual. El bàndol colpista, liderat pels generals Franco, Mola i Queipo de Llano, compta amb un suport internacional de primer ordre: el que li brinden Hitler, Mussolini i els mercenaris del nord d'Àfrica. Centenars de tancs alemanys i italians, les joies de la indústria bèl·lica més moderna, i darrere seu quantitats ingents de soldats marroquins i legionaris italians. La legió Còndor, que ha enviat Adolf Hitler, i els avions italians de Mussolini podrien ocultar el sol com un núvol de llagostes: Junkers, Messerschmidts, Capronis, Savoies són a disposició de l'exèrcit colpista. Mai fins ara l'ull humà havia vist un poder de devastació com aquest.

Al seu torn, la República li fa front amb un exèrcit nou, nascut a partir de milícies improvisades, format per soldats que ahir eren treballadors i pagesos, persones sense més experiència militar que la que han recollit, per força, en els primers mesos de guerra. A les seves files són minoria els militars de professió, i la seva dotació bèl·lica a penes inclou armes modernes o armament pesant; gairebé no té avions, gairebé no té tancs; els fusells, velles andròmines de la guerra del 1914, estan vells i gastats, i la paraula *uniforme* és un eufemisme massa generós per descriure les indumentàries que vesteixen els soldats republicans. Tanmateix, en aquest bàndol pobre i sense recursos hi ha una arma poderosa: el fet de saber que hi ha en joc la llibertat pròpia i la dels fills. Per primera vegada fins on arriba la memòria, els soldats d'un exèrcit no lluiten per ordre i benefici d'un govern, sinó per un anhel compartit d'aturar el feixisme i salvar els petits espais de llibertat que amb la República han guanyat. I aquesta arma intangible pot convertir un paleta, un pagès o un professor d'escola en un guerrer.

Índex

Introducció	7
I. El trist final de Bill Aalto (o el noi que va marxar del Bronx)	15
II. El nen que es deia Bob Doyle (o l'odissea comença a Dublin).....	61
III. Les vides de Salaria Kea (o la infermera de Harlem)	111
IV. El camí que vas iniciar, Alvah Bessie (o l'irònic escriptor de Brooklyn)	143
V. La memòria de Juan Miguel de Mora (o el mexicà que va deixar de ser nen)	201
I després	227